
A griff és a leopárd háborúja: Thököly Éva és Esterházy Pál szétválása és perei*

Viskolcz Noémi**

A Magyar Királyság nádora, Esterházy Pál, második házasságát Thököly Évával kötötte 1682-ben. A házaspár kezdeti jó viszonya azonban hamarosan megromlott, elsősorban vagyoni problémák miatt. 1692-ben rövid időre szét is költöztek. 1700-ban Esterházy Pál azzal vádolta meg feleségét az alsó-ausztriai bíróságon, hogy meg akarta mérgezni. Az eljárás végén Thököly Évát kolostorba zárták. Ezzel megszűnt házassági közösségük, szétváltak ágytól és asztaltól. A hercegasszonynak hosszú küzdelmek után sikerült elérnie, hogy kiszabaduljon, majd I. József uralkodó teljesen rehabilitálja.

Kulcsszavak: házasság, mérgezés, szétválás, rehabilitáció

The war of the griffin and the leopard: the separation and trials of Éva Thököly and Pál Esterházy

Pál Esterházy, the Palatine of the Kingdom of Hungary, had his second marriage with Éva Thököly in 1682. However, the couple's initial good relationship soon deteriorated, mainly due to property problems. In 1692 they separated for a short time. In 1700, Pál Esterházy accused his wife in the Lower Austrian court of trying to poison him. At the end of the trial, Eva Thököly was imprisoned in a convent. This ended their marriage, and they were separated from bed and table. After a long struggle, the princess managed to secure her release and was fully rehabilitated by Emperor Joseph I.

Keywords: marriage, poisoning, separation, rehabilitation

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1505>

1 682. március 31-én váratlanul, 41 éves korában meghalt Esterházy Orsolya. Férje, a Magyar Királyság nádora és frissen az aranygyapjas renddel kitüntetett gróf, Esterházy Pál, rövid gyászidőszak után augusztus 9-én feleségül vette az 1671 óta az udvarában nevelkedő gyámleányát, Thököly Éva grófnőt, akivel már korábban is viszonya volt.¹ Ezzel kezdetét vette egy 31 évig tartó hosszú házasság, olyan jól dokumentált viszályok, háborúskodás és perek kíséretében, amelyet ritkán látni a 17.

* A kutatást *Levelek, könyvek, kincsek: Esterházy Pál barokk udvarának emlékei* címmel (azonosító: 132770) az NKFI-OTKA támogatja.

** Intézetigazgató főiskolai tanár, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet.

¹ Viskolcz Noémi: Esterházy Pál és Esterházy Orsolya, in: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. (sajtó alá rend.: Kiss Erika, Király Péter, Viskolcz Noémi, Zvara Edina), Budapest, Kossuth Kiadó, 2019, 15–49. o.

század végén a magyar történelemben.

1. Téma és források

A házasság a kora újkori Magyar Királyságban a társadalom fontos alapintézménye, és erre a korszakra már kiérlelt és önálló kánonjogi törvények, valamint társadalmi szokások és szabályrendszerek által behatárolva. Ezen keretek között kellett Esterházy Pálnak és Thököly Évának is mozognia, amikor döntéseiket meghozták. Az eddigi kutatások alapján kijelenthető, hogy házasságuk rossz volt, botrányokkal járt, perekkel folytatódott és szétköltözéssel végződött, viszont csak egy szűk körben zajlott, és úgy tűnik, az Esterházy család titokban akarta tartani, ez annyira jól sikerült, hogy a 2010-es évekig Thököly Évára és életére vonatkozóan semmilyen tanulmány nem született. Esterházy Pál kutatócsoportunk az Esterházy hercegi levéltárból számos eddig ismeretlen dokumentumot feltárt az elmúlt években: kiadás előtt áll Esterházy Pál és Thököly Éva levelezése, de a házasságukat érintő egyéb források mennyisége is igen jelentős.² Meg kell még említeni, hogy az osztrák Esterházy Privatstiftung munkatársának, Margit Koppnak pedig 2020-ban megjelent egy – a bécsi ferences levéltárban lévő forrásokra alapuló – német nyelvű monográfiája Thököly Éváról, amely azonban a magyar nyelvű levéltári anyagot jórészt figyelmen kívül hagyta.³

2. Házasság és válás a korai újkorban

A késő középkori egyházi jog, illetve a trentói zsinat határozatai szerint a katolikus egyház által szentesített házasság felbontására nincs lehetőség sem az egyik fél kívánságára, sem közös megegyezéssel. Az együttélés fenntartása kötelessége volt a házastársaknak, ez alól kivételt képezett néhány nyomós ok, például bűncselekmény elkövetése vagy házasságtörés. Ezek azonban csak az ártatlan fél különélését, a közös ágytól és asztaltól való időleges vagy örökös szétválást tette lehetővé, új házasságot egyikük sem köthetett.⁴

Más a helyzet a protestáns egyházakban, ahol a kialakuló gyakorlat szerint akár a válás is végbe mehetett. Erre vonatkozóan Kiss Réka végzett kutatásokat, aki Küküllői Református Egyház egyházi törvényszéki jegyzőkönyveinek 1638 és 1700 közötti feljegyzéseit vizsgálta, és összesen 203 peres eljárást elemzett, hogy megtudja a jegyesség felbontása és a házastársi válások okait.⁵ Mindez azonban

² Az Esterházy Pál kutatócsoport tagjai: Monok István, Király Péter, Kiss Erika, Zvara Edina és Viskolcz Noémi. A Thököly Éva és Esterházy Pál levelezését tartalmazó kötet 2022 tavaszán jelenik meg.

³ Margit Kopp: *Denunziert – judiziert – rehabilitiert. Biografische Skizze zu Fürstin Eva Esterházy, geb. Gräfin Thököly (1659–1716)*, Eisenstadt, 2020 (Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy Bd. 11.)

⁴ Erdő Péter: *Egyházjog*, Budapest, Szent István Kiadó, 2014 (Szent István Kézikönyvek 7.), 596–598. o.; Bárth Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005, 42–45. o.

⁵ Kiss Réka: „Házastárs nélkül szűkölködve”. Adatok a házasság megkötésének és felbontásának 17.

nem érinti a szűkebb témát, hiszen Esterházy Pál és Thököly Éva mindketten katolikusak voltak, bár Éva eredetileg evangélikus családból származott, de az Esterházy családhoz kerülve katolizálnia kellett.

Az Esterházy-Thököly házasság bemutatásakor feltétlenül kiemelendő szempont a felek magas társadalmi státusza. A férj, Esterházy Pál – nádorként az ország első embere, gyakran nevezik vicerex-nek is, azaz a király helyettese, 1687-től a birodalmi hercegi cím viselője is. Felesége, Thököly Éva palatinusné és hercegasszony. A házasságra éppen ezért figyelem vetül a bécsi udvarból és a Magyar Királyság rendjei felől is és eseményei a nyilvános térben is látszanak. Ha a 17. század néhány nádori házaspárját sorra vesszük – például Illésházy István és Pálffy Katalin, Thurzó György és Czobor Erzsébet, Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina, Wesselényi Ferenc és Széchy Mária viszonyát –, a felek kölcsönös tiszteletén alapuló jó házasságokat látunk, vagyis az Esterházy-Thököly házasságot inkább atipikusnak kell nevezni jogi és társadalmi szempontból is.

3. Esterházy Pál és Thököly Éva házasságkötése

Esterházy Pál 1652–1682 között unokahúgával, Esterházy Orsolyával volt házas, majd az ő halála után négy hónappal feleségül vette a nála 24 évvel fiatalabb gyámleányát, Thököly Évát. A Thököly család a Magyar Királyság jelentős, vagyonos evangélikus családja, az apa azonban Thököly István érintetté vált a Wesselényi-mozgalomban, 1670-ben elfoglalták a várait, elkobozták a teljes vagyonát. A fia, Thököly Imre elmenekült, két kiskorú lánya, Mária és Éva pedig 1671-ben Esterházy Pál gyámsága alá kerültek a kismartoni udvarba, itt alakult ki tehát a fiatal nő és a nős gróf viszonya is az 1670-es évek végén.⁶ A házasság megkötése 1682-ben nemcsak a nagy korkülönbség miatt volt szokatlan. A felek közt fennálló rokonsági viszony – „sógorság”-nak nevezték, ugyanis Esterházy Pál öccse, Ferenc, Thököly Éva nővérével, Katalinnal házasodott össze 1670-ben – miatt a pápa engedélyére is szükségük volt. XI. Ince pápa és I. Lipót uralkodó is hozzájárult a házasságkötéshez 1682 tavaszán.⁷ Kezdetben minden jól indult, szoros és szerelmes kapcsolatukból hét gyermek született.⁸ A házaspár viszonya azonban az 1680-es évek végétől romlásnak indult és egyre nagyobb veszekedések robbantak ki közöttük.

századi gyakorlatához a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében, in: *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, (szerk. Vargyas Gábor), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2005, 303–343. o.

⁶ Závodszy Levente: Árva és Likava ostroma 1670-ben, *Hadtörténelmi Közlemények*, 13 (1912) 622–629. o.; Viskolcz Noémi: Thököly István és Imre levelei Esterházy Pálnak – Árva és Likava elfoglalása (1670), in: *Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek Északkelet-Magyarországon*, (szerk.: Gyulai Éva, Tasi Réka), Miskolc, Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottság, 2017, 78–97. o.

⁷ A XI. Ince pápa által aláírt diszpenzáció: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy hercegi család levéltára, P 108 Rep. 3 Fasc. A Nr. 16. másolata Nr. 17. Idézi Kopp: *Denunziert* 32–33. o.

⁸ A gyermekek felsorolása ld. Szilágyi Sándor: Az Esterházyak családi naplója, *Történelmi Tár* 11 (1888) 220–222. o.

4. Viták és válságok

Thököly Éva jól ismerte férjét és udvari környezetét, de immár a megváltozott státusszal – gyámleányból feleség lett – sem sikerült elismert pozíciót kivívni magának. A tisztviselők és az Esterházy Pál első házasságából származó idősebb gyermekek, mint az 1663-ban született Krisztina nehezen fogadták el fiatal mostohaanyjukat. Az elutasításnak látható és érezhető jelei voltak: a hercegné visszatérő panaszai, hogy nem rendes az ellátása („nem kap egy jó kanál levest”),⁹ elidegenítik tőle az embereket,¹⁰ nem engedelmessé válnak neki a tisztviselők.¹¹ 1691 tavaszán a következő sérelmeket sorolta férjének egy levelében: nincs kivel beszélnie, nincs senki, aki pártját fogná, ő nem kártyázik és nem jár társaságba, hanem a kevés gazdaságával tölti idejét, de mások mégis gyalázatosan szólnak róla. Megjesszi, hogy Pál elhidegülését érzi, ha a férje nem akar vele lakni, akkor ő inkább kolostorba megy.¹²

A viszályok egy másik kiváltó oka a Thököly család maga – politikai értelemben. A kegyvesztett, rebellisnek ítélt apa, majd 1678-tól a kuruc mozgalmak vezetőjévé emelkedő fivére, Imre miatt sok megjegyzés érhetett Thököly Évát az Esterházy udvarban.¹³ Férje és bátyja kerültek egymással szembe, ha csatatéren és személyesen nem is, de politikai tevékenységükben feltétlenül. S bár nincs rá adat, hogy Thököly Éva bármilyen formában támogatta volna Imrét, biztosan fájdalmasan érintette bukása, menekülése és idegenben történő halála.¹⁴

Az említetteknel azonban még hangsúlyosabbak voltak a házaspár vagyoni jellegű vitái. Ennek hivatalos dokumentuma Thököly Éva egy 1690-ben keltezett tiltakozó nyilatkozata férje eljárása ellen:

„Mi Thököly Éva, az méltóságos impériumbéli herceg és magyarországi palatinus Esterházy Pál uram őkegyelme házastársa, magam, es Isten kegyelméből született és születendő gyermekeim jussát akarván perspicíálni, solenniter protestálok és tudományt teszek, mint hogy úgy esett értésemre, hogy megírt Uram, az velem eddig és azután is acquirálando jókból exclusálni szándékozik...”¹⁵

⁹ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Kismarton, 1688. március 22. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 526.

¹⁰ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Kismarton, 1688. március 26. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 527.

¹¹ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Kismarton, 1690. november 26. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 541.

¹² Thököly Éva Esterházy Pálnak, Kismarton, 1691. május 1. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 544. Lásd még Peres Zsuzsanna: „Isten megálgyon édes atyámfia”. Esterházy Pál nádor házasságai, in: *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, (szerk. Máthé Gábor, Révész T. Mihály, Gosztonyi Gergely), Budapest, 2013, 294–300. o.

¹³ Lásd erről Draskovich János levelét Thököly Évának, Zágráb, 1691. június 11. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 6933

¹⁴ Thököly Imre életéhez lásd Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre*, Budapest, Méhner Vilmos kiadása, 1888 (Magyar Történeti Életrajzok)

¹⁵ Thököly Éva protestatiója, Bécs, 1690. május 25. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. D Nr. 167.

Thököly Éva félelme, hogy férje a közösen szerzett és szerzendő vagyonból ki akarja zárni őt és gyermekeit, nem volt alaptalan. Esterházy Pál ugyanis ezekben az években dolgozta ki a hitbizományi öröklési rendet a családban, ennek megfelelően úgy adta ki újabb és újabb végrendeletét vagy pótvégrendeletét, ahogy az az ő pillanatnyi érdekeinek megfelelt. Éva tehát okkal aggódhatott, hogy fiai nem úgy részesülnek az Esterházy vagyonból, ahogy azt ő elképzelte.¹⁶

A felsorolt konfliktusok vezettek az első nagy szakításhoz 1692 tavaszán. Pál Lakompakra költözött, Éva Bécsben az orsolyitáknál keresett menedéket, és egyházi közvetítőkhöz fordult támogatásért: Thomas Wallberger kismartoni várplébánoshoz, a bécsi ágostonos Ferdinand Hartisch atyához és az esztergomi érsekhez, Kollonich Lipóthoz.¹⁷ A kánonjog szerint a megromlott házasságok esetén a lekipásztor feladata a békéltetés, ilyen mediátori szerepben többször is fellépett Kollonich, főként magas társadalmi rangú házaspárok esetében. Így például a férjével, Erdődy Györggyel összetűzésbe kerülő, majd tőle elköltöző Rákóczi Erzsébetet rendelte Pozsonyba egy elbeszélgetésre. Az érsek a megoldás kulcsát abban látta, hogy a férjének nem engedelmeskedő grófnőt kolostorba zárással fenyegette meg.¹⁸ Thököly Éva és Esterházy Pál ügyében hasonló jó tanácsokat adott a nádornak, szerinte vitesse a feleségét „az kismartoni apácák kalastromában, s tartsa ottan, valameddig nem accommodálja magát”.¹⁹ Kollonich aztán többször is Kismartonba utazott 1692 márciusában és áprilisában, hogy hercegnét lecsillapítsa, nem sok sikerrel.²⁰ Végül valószínűleg Éva előrehaladott terhességére és a húsvéti ünnepekre tekintettel megtörtént a kibékülés, de a házastársak egyike sem emlékeztethet keserűség nélkül az eseményekre. A veszekedések pedig már 1692 nyarán tovább folytatódtak.

5. A szétválás

Esterházy Pál és Thököly Éva közös élete 1700 nyarán záródott le. Ennek az évnek az augusztusában Thököly Évát egy ürüggyel Bécsbe hívták a férje emberei, majd az ottani Esterházy palotában fogságba, jobban mondva, háziőrizetbe vetették. A herceg azzal vádolta meg feleségét, hogy meg akarta őt mérgezni.²¹ Az

¹⁶ Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*, Budapest, IDRResearch Kutatási és Képzési Kft., 2014, 147–149. o., 170–176. o.; Bubryák Orsolya: *Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése a kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben*, in: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*, (szerk. Erdélyi Gabriella), Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019, 42–47. o.

¹⁷ Ferdinand Hartisch Thököly Évának, Bécs, 1692. február 25. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 6943, Thököly Éva Thomas Wallbergernek, Kismarton, 1692. március 21. uo. Nr. 6792, Thököly Éva Kollonich Lipótnak, Kismarton, 1692. április 4. uo. Nr. 5473.

¹⁸ Szerémi: *Emlékek Bars vármegye hajdanából*, *Magyar Történelmi Tár* 16 (1893) 84–91. o., Benda Borbála: *„Kegyelmednek jót kívánó társa” – Rákóczi Erzsébet házassága Erdődy Györggyel*, in: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban* (szerk. Gyáni Gábor, Séllei Nóra), Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006, 46–48. o.

¹⁹ Völcsey György Esterházy Pálnak, Bécs, 1692. március 6. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 5552.

²⁰ Thomas Wallberger Esterházy Pálnak, Kishöflány, 1692. március 22. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 5555.

²¹ Az elfogatás Thököly Évának a férjéhez címzett leveleiből derül ki 1700 augusztusában és

udvartartását, inasát, cselédjeit megvonták Évától és eltiltották a külvilágtól, csak lelki gondozóját és néhány egyházi embert engedtek hozzá.²² A házasság problémás ügyeivel, ahogy korábban is említettem, elsősorban az egyházi bírósághoz lehetett fordulni, ez indított vizsgálatot az egyik fél vagy a felek kérésére. Bűneset elkövetése vagy annak gyanúja esetében azonban a világi törvényszék folytatott eljárást. Bécsben a nemesekre nézve az alsó-ausztriai tartományi bíróság (Landmarschallsches Gericht unter der Enns) volt az illetékes, amely az 1656-ban bevezetett büntető törvénykönyv – az ún. *Ferdinandea* – alapján ítélkezett, amely már a Magyar Királyságban is érvényben volt ekkor.²³

Thököly Éva Bécsbe csalásának két oka is lehetett: egyrészt a nádor – aki bíró is egyben – férjeként érintett lett volna a Magyarországon folyó perben és ez rá sem vetett volna jó fényt. Másrészt Thököly Éva alsó-ausztriai birtokai révén az alsó-ausztriai bíróság fennhatósága alá (is) tartozott és így törvényesen járhattak el ellene Bécsben. Esterházy Pál arra számíthatott, hogy felesége az idegen környezetben nem fog boldogulni, ráadásul Alsó-Ausztria tartományi vezetőjéhez (Landmarschall), Otto Ehrenreich von Abensberg und Traun grófhhoz rokoni szálak is fűzték (fiának, Esterházy Gábornak volt az apósa), tehát rálátása is lehetett az ügyre. A vizsgálatokat a helyettes marsall (Landuntermarschall), egy tapasztalt hivatalnok, Adam Anton Grundemann von Falkenberg gróf vezette.²⁴ Kérdéses, hogy mennyire szabályszerűen, hiszen Thököly Évát, mint nemes nőt, csak tettenérés esetében tartóztathatták volna le, ennek ellenére a hatóságok hallgatólagosan tudomásul vették Esterházy Pál szokatlan bánásmódját. A törvény szerint a hercegnek pontosan le kellett írnia a körülményeket, felmutatni a bizonyítékokat, tanúkat kellett állítania, hogy a perfelvételre sor kerülhessen.²⁵ Ezek után hallgatták meg a tanúkat és a bevádolt személyt, ma egyik jegyzőkönyv sem ismert, de Thököly Éva következetesen és határozottan tagadta, hogy mérget adott volna be a férjének. Ő álompornak, ópiumnak nevezte azt a készítményt, amivel a férje alvási nehézségein akart segíteni.²⁶

A mérgezéssel, mint főbenjáró bűncselekménnyel, az alsó-ausztriai büntető törvénykönyv 72. szakasza foglalkozik, de részleteiben csak azzal az esettel, ha a tett következményeként meghalt az illető. Egyébként bizonyítani kellett, hogy a

szepemberében. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 625. Nr. 631. Nr. 660.

²² Esterházy Mihály Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. augusztus 15. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 757.

²³ *Der Römischen Kaiserlichen auch zu Hungarn und Böhheim Königlichen Majestät Ferdinandi deß Dritten ...Neue peinliche Landgerichts-Ordnung in Österreich unter der Enns*, Wien, Körner, 1656. A témához: Josef Pauser: Landesfürstliche Gesetzgebung (Policey- Malefiz- und Landesordnungen), in: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, (hg. von Josef Pauser–Martin Scheutz–Thomas Winkelbauer), Wien–München, 2004 (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Band 44), Wien–München, Oldenbourg Verlag, 2004, 216–256. o.; Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában*, Budapest, Sárkány Ny, 1935 (Systematica Commissio) 8-12.

²⁴ Klaus Birngruber: Die Grafen Grundemann von Falkenberg auf Waldenfels, *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 21 (2008) 395–397. o.

²⁵ *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung* 6–7. o.

²⁶ Thököly Éva Adam Anton Grundemann von Falkenbergnek, Bécs, 1700. október 22. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. D Nr. 176/2; Völcsey György Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. december 15., uo. P 125 Nr. 6005.

vádolt hol és milyen mérget szerzett vagy vásárolt, és hogy milyen haszna volt a meggyilkolt ember halálából. Egy részletes kérdéssor is segíti a vizsgálatot, de Thököly Éva esetében ez sem volt releváns, hiszen a férj élt.²⁷ A hercegasszony 1700 őszén több levelében könyörgött férjének, hogy fogadja vissza, állítsák helyre a házastársi közösségüket („csak kérem mégis édes szívem, az Isten kedvéért s az boldogságos szűzért, cselekedje azt az irgalmasságot és gráciát velem, mivel most van ideje, kegyelmed segítheti legjobban, írjon őfelségének és kívánja kiszabadulásomat, és hogy magához vesz s velem kíván lakni”),²⁸ Pál viszont mindig csak arra próbálta rábírní, hogy vallja be a bűnét és a tettestársa nevét („ha amikor Bécsben voltam, megvallottad volna, hogy kitől indítottál arra az cselekedetre, soha erre nem jutott volna a dolog, mert én csakugyan elhittem magammal, hogy magadtól azt nem követted volna el, az mit cselekedtél”).²⁹ Thököly Éva egy 1700. novemberi levélben arra kérte férjét, hogy a „processust ne publicálják”, azaz a per, az eljárás ne folyjon tovább. Pál ekkor még valóban visszavonhatta volna a vádat, ha megegyezésre törekedve visszafogadja a házastársát. Erre jó lehetőség is adódott, ugyanis az 1687-ben magyar királlyá koronázott I. Józsefnek és feleségének 1700. október 29-én fia született, és az ekkor szokás szerint gyakorolt kegyelem révén Éva ítélethozatal nélkül megmenekülhetett volna a folyamatban lévő bírósági eljárásától.³⁰ A vád visszavonására egyébként az alsó-ausztriai büntetőtörvénykönyv szerint is volt lehetőség, igaz akkor a felmerült költségeket a vádlónak kellett kifizetnie.³¹

Pál azonban hajlíthatatlannak bizonyult és Grundemann marsallhelyettes – tekintettel a vádlott magas státuszára – felterjesztette a vizsgálatok eredményét az uralkodónak. A tanúk kihallgatása feltehetőleg nem hozott egyértelmű bizonyítékokat, s Thököly Évából sem tudták kicsikarni a beismerő vallomást, az alsó-ausztriai büntető törvénykönyv pedig nem engedte a nemesek kínvallatását.³² I. Lipót az 1700. december 23-án keltezett döntésében az elkövetett méregkeveréssel indokolva („der begangenem Veneficien halber”) szabadságvesztésre ítélte a hercegnét és elrendelte a tullni domonkosrendi apácakolostorba való szállítását. A fogság időtartamát a „továbbiakig” kifejezéssel határozták meg, Éva ellátásáról pedig a férjének kellett gondoskodnia.³³ Maga az ítélet, tekintettel arra, hogy a mérgezéses bűncselekmények halálbüntetést vontak maguk után – nők esetében szabályával való lefejezést –, enyhének is mondható.³⁴ Esterházy Pál egyébként már néhány nappal

²⁷ *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung* 104-107. o.

²⁸ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. szeptember 6. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 631.

²⁹ Esterházy Pál Thököly Évának, Kismarton, 1700. szeptember 30. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 633.

³⁰ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. november 6. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 637. Az ügy jogtörténeti vonatkozásainak értelmezésében köszönöm Peres Zsuzsanna és Tringli István tanácsait.

³¹ *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung* 9. o.

³² *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung* 34. o.

³³ I. Lipót határozata, Bécs, 1700. december 23. idézi. Kopp: *Denunziert* 65. o.

³⁴ 106. Egy analóg eset, amely főbenjáró bűnt elkövető nemes asszony kivégzésével járt, ld. Barna Attila: „Isten úgy segélyen először a jobb kezdete vágják el, s azután a fejedet ütik el”. A hazai büntető peres eljárás szabályai Gécy Julianna, a Lócsei Fehér Asszony felségárusulási perében, in: *Büntetőjogi*

hamarabb értesült a döntésről, mert Abensberg und Traun tartományi marsall bizalmasan tájékoztatta.³⁵ Thököly Évának december 24-én olvasták fel a határozatot, ami ellen tiltakozott, sőt, öngyilkossággal fenyegetőzött, végül a ferences Franciscus Caccia atya rábeszélésének engedve december 27-én elindult Tullnba. Férje megbízottja, Völcsey György tartott vele, hogy az apácákkal az éves, 1200 forintos tartási szerződést megkösse.³⁶ Mindez azt is jelentette, hogy két gyermekével, a 16 éves Teréziával és a 12 éves Józseffel sem tarthatott kapcsolatot. Thököly Éva és Esterházy Pál viszonyát tekintve ezzel megtörtént az ágytól és asztaltól való ún. örökös és teljes elválás (*separatio*), azaz bár jogilag házastársak maradtak, de már soha többé nem éltek együtt.

6. Út a rehabilitálásig

Thököly Évának a bécsi fogsága hónapjaiban bőven volt ideje azon gondolkodni, hogy mi és miért történt vele. Legelőször Esterházy Pál családjára és familiárisaira terelődött a gyanúja, ők bírták rá férjét arra, hogy bevádolja az uralkodónál. Mindezt alátámasztja egy közvetlenül az elfogása után íródott levél is, amelynek szerzője nem más, mint Esterházy Mihály, aki Krisztina nővéréhez hasonlóan apja első házasságából származott és ők ketten sohasem szívelelték mostohaanyjukat. Mihály ebben azt tanácsolta apjának, hogy ne jöjjön fel Bécsbe, mert ők mindent elintéznek a tartományi marsall úrral és Thököly Éva hamarosan vallani fog.³⁷ Valószínűsíthető, hogy az Esterházyak két legyet akartak ütni egy csapásra: megszabadulni a kellemetlen feleségtől, mostohaanyától és megszerezni a vagyonát. Utóbbira az is utal, hogy Éva javait, birtokait – kismartoni tárházát, soproni házát, margarétai, hegykői, köpcsényi kúriáit –, fogságba vetése után szinte azonnal felmérték és összeírták.³⁸ Maga Thököly Éva is erre az eredményre juthatott, mert októberben úgy tudják Esterházy Pál emberei, hogy a felesége a javaitól való megfosztása miatt panaszt tesz őfelségénél, ami egyébként meg is történt.³⁹

Éva a kolostorbeli fogságból is rendíthetetlenül írta leveleit a férjének és könyörgött neki, hogy segítse ki a nehéz helyzetéből. Egészsége is romlásnak indult. Ha nem akart örök életében kolostorba zárva maradni, cselekednie kellett. Ezért nagyon jó ügyvédekkel fogadott fel és az uralkodónak, valamint a hatóságoknak beadványokban tárta fel ügye hátterét: érvelésében alaptalan vádakra és arra

tanulmányok, XVI. kötet, (szerk. Jungi Eszter), Veszprém, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, 2015, 9–25. o.

³⁵ Otto Ehrenreich von Abensberg und Traun Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. december 18. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 6001.

³⁶ Bezerédy Ádám levelei Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. december 22–27. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 5951–5954.

³⁷ Esterházy Mihály Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. augusztus 15. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 757.

³⁸ Thököly Éva soproni házána összeírása, 1700. augusztus 11. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep 41 Nr. 173/2, Köpcsény, Margaréta és Hegykő összeírása, 1700. szeptember 17–23. uo. Rep. 41 Fasc. D Nr. 171.

³⁹ Bezerédy Ádám Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. október 23. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 5950.

hivatkozott, hogy férje önkényesen hatalmaskodva a vagyonára akarta rátenni a kezét. Emellett ügyesen maga mellé állított befolyásos egyháziakat is: 1700. december 23-án – azaz az uralkodói döntés napján – írt alá egy 5000 forintról szóló alapítólevelet a lanzendorfi ferencesek Fájdalmas Szűz kápolnájában létesítendő oltárookra.⁴⁰ Végül egy orvosi igazolást is benyújtott, amely hanyatló egészségi állapotát ecsetelte.⁴¹

Mindezek hatására már a következő évben a legfelsőbb kormányzati grémiumra, a Titkos Konferencia egy alkalmi bizottságának napirendjére került az ügy.⁴² Az 1701. szeptember 26-i ülésen részt vett Kollonich Lipót, az Udvari Kamara elnöke, Julius Friedrich Bucellini kancellár és Ferdinand Bonaventura Harrach főudvarmester. Thököly Éva képviselőjében sógora, Johann Heinrich Baptist Tournon gróf és egy ügyvéd, míg az ellenoldalon Esterházy Pál és Adam Anton Grundemann von Falkenberg, az alsó-ausztriai tartományi almarsall jelentek meg. Tournonék kérték a hercegné más helyre való áthelyezését, panaszt tettek Esterházyra, hogy elvette és kifosztotta felesége birtokait, valamint felajánlottak 30 ezer forintot Thököly Éva jogaiba és birtokaiba való visszahelyezésért. A bizottságban élénk vita bontakozott ki, végül Kollonich Lipót álláspontja érvényesült: vegyék figyelembe a hercegné egészségi állapotát és indítsanak vizsgálatot a birtokfoglalások dolgában.⁴³ Ennek nyomán 1701. október 21-én megszületett az újabb császári döntés: Éva kiszabadulhatott a tullni kolostorból, letelepedhetett az alsó-ausztriai Sankt Pöltenben – de nem utazhatott, Esterházy Pálnak pedig továbbra is gondoskodnia kellett az ellátásáról.⁴⁴

Thököly Éva stratégiájának következő eleme a férjével való vagyoni kiegyezés volt, ügyvédei útján rendszeresen megkereste a herceget a kártérítési igényeivel. A herceg kénytelen-kelletlen belátta, hogy ha nem akar pereskedni, akkor a megállapodást meg kell kötnie. Erre 1702. július 1-jén került sor Bécsben. A szerződésben a hercegasszony lemondott magyarországi birtokairól és elfogadta, hogy nem léphet a Magyar Királyság területére, cserében Esterházy Pál megígérte, hogy Éva 80 ezer forint értékű birtoka után tőkeamatot fizet évente, valamint átad 50 ezer forint készpénzt Éva ingóságaival együtt, beleértve az ékszereit és a kincstárát.⁴⁵ Thököly Éva ezután Alsó-Ausztriában, Bécshez közel igyekezett kisebb birtokokat egy-egy kastéllyal, kúriával megszerezni: Donaudorfban, Tribuswinkelben, Wienersdorfban, sőt, Bécsben a Riemergassén is vásárolt egy házat.⁴⁶ Életvitel és udvartartása szerényebb lehetett a korábbiaknál, de immár szabadon élhetett.

⁴⁰ Thököly Éva alapítólevele, Bécs, 1700. december 23. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 1. Fasc. M Nr. 186.

⁴¹ Franz Stockhammer orvos látletele, Bécs, 1701. augusztus 31. közli Kopp: *Denunziert* i. m. 67–71. o.

⁴² A Titkos Tanácsról és a Titkos Konferenciáról ld. Fazekas István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2018, 18–20. o.

⁴³ Menžik Ferdinánd: A Cs. Kir. Titkos Tanácsban tárgyalt magyar vonatkozású ügyek 1701–1705 közti időből, *Magyar Történelmi Tár* 20 (1897) 388–390. o.

⁴⁴ I. Lipót határozata, Bécs, 1701. október 21. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. D Nr. 199.

⁴⁵ Esterházy Pál és Thököly Éva kiegyezése, Bécs, 1702. július 1. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. D Nr. 229, idézi Kopp: *Denunziert* 81–82. o.

⁴⁶ Kopp: *Denunziert* 58–59. o., 91–93. o.

Thököly Éva a saját részéről betartotta a rá vonatkozó pontokat, ezzel szemben Esterházy Pál nem teljesítette a kifizetéseket, elmaradt a kamatokkal, valamint az ingóságok egy részét sem adta át nehézségekre hivatkozva. A hercegasszony egy 1705-ben írt levelében a neki okozott kárt több mint 100 ezer forintra becsülte.⁴⁷ Az egyre sürgetőbb felszólítások sem vezettek eredményre, így Thököly Éva végrehajtást kért a férjére, amely után nehézkesen ugyan, de megindult a fizetés.⁴⁸

Ezenkívül még két fontos célt sikerült Évának elérnie a személyes helyzetére vonatkozóan, talán azt is kihasználva, hogy 1705-ben elhunyt I. Lipót császár és király és a fia lépett a helyére. 1706. október 21-én kelt rendeletében I. József visszaadta Thököly Éva szabadságát, azaz ekkortól kezdve szabadon cselekedhetett és mozoghatott, megszűntek a korlátozások.⁴⁹ Éva azonban nem elégedett meg, hanem a teljes rehabilitációját és becsülete helyre állítását kívánta. Erre a meghurcoltatását követően több mint hét évvel került sor, amikor 1708. március 2-án I. József teljesen felmentette, s nem csak hogy visszahelyezte korábbi méltóságába és jogaiba, hanem azt is megparancsolta, hogy bűncselekményt senki ne merjen neki felhánytorgatni és törölje az ellene indított inkvizíciós eljárást.⁵⁰ Mindezek ellenére a házasfelek közti vagyoni problémák a hátralévő években végig megmaradtak.

Thököly Éva még férje utolsó éveiben is megbocsátásért könyörgött, „ha valamiben kegyelmeddel együtt laktomban megbántottam is kegyelmedet, tulajdonítsa ifjúságombéli gyarlóságomnak” – írta.⁵¹ Esterházy Pál azonban nem volt tekintettel sem a közös gyermekekre, sem a család jó hírvéneke megőrzésére. Nem tudott megenyhülni, bár Évával továbbra is rendszeresen váltottak leveleket.

7. Összefoglalás

A Magyar Királyság nádora, Esterházy Pál és második felesége, Thököly Éva házassága 18 év után tönkrement. 1700-ban a herceg súlyos bűncselekménnyel vádolta meg a feleségét az alsó-ausztriai bíróságon, aki a peres eljárás során végig ártatlanságát hangoztatta. Feltehetőleg a tanúk meghallgatása sem szolgáltatott perdöntő bizonyítékokat. A végső ítéletet I. Lipót uralkodó hozta meg, ennek során figyelembe vette a vádlott magas státuszát és a tett súlyához képest viszonylag enyhe büntetést szabott ki rá: kolostori fogságot.

Thököly Éva erős személyisége a következő években abban nyilvánult meg, hogy nem törődött bele sorsába, hanem előbb elérte a kolostorból való kiszabadulását 1701-ben, majd egy részleges rehabilitációt 1706-ban, végül a teljes felmentését és

⁴⁷ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Donaudorf, 1705. november 15. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 659.

⁴⁸ Jeszenszky István Esterházy Pálnak, Bécs, 1705. december 18. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 2557.

⁴⁹ I. József határozata, Bécs, 1706. október 21. idézi Kopp: *Denunziert* 84–86. o.

⁵⁰ I. József határozata, Bécs, 1708. március 21. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. E Nr. 297. közli Kopp: *Denunziert* 87–90. o.

⁵¹ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Tribuswinkel, 1712. december 24. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 683.

jogaiba való visszahelyezését 1708-ban. A férje ellen indított kártérítési perek is sikerrel jártak, legalábbis elméletben, mert bár Esterházy Pálnak fizetnie kellett volna és megtérítenie a hercegasszonynak okozott károkat, gyakorlatilag ez nem történt meg 1713-ig, Esterházy Pál haláláig. A házaspár az 1700–1713 közötti időszakban szétváltan élt, azaz a közös ágytól és asztaltól tartósan elváltak, de a kánonjogi szempontból a válás (*separatio*) nem ment végbe.

Thököly Éva sorsa rendkívülinek mondható a korban. Gazdag grófi családból hirtelen családját és vagyonát veszített árvaként került egy idegen helyre, majd a gyámjával kötött házasságával a Magyar Királyság legmagasabb státuszú asszonya lett. 1700-ban ismét mindent elvesztett tőle, szabadságát és jogait beleértve, és ebből a helyzetből is ismét kiverekedte magát. Férje halála után három évvel 1716. augusztus 21-én hunyt el 57 évesen bécsi házában. Az Esterházyakról többet nem akart tudni, nem engedte, hogy Kismartonban vagy más Esterházy-kriptában temessék el.⁵² Az őt támogató ferencesek Bécshez közeli búcsújáróhelyén, Maria Lanzendorfban találta meg végső nyughelyét, művészi barokk epitáfiuma a mai napig ott látható. Esterházy Pál első házasságából származó fiainak nem voltak fiú örökösei. A Thököly Évától született Esterházy József már szerencsésebbnek bizonyult, ez azt is jelenti, hogy a szerencsétlen házasságnak egyébként döntő szerepe volt a hercegi ág fennmaradásában.

Irodalomjegyzék

- Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre*, Budapest, Méhner Vilmos kiadása, 1888 (Magyar Történeti Életrajzok)
- Barna Attila: „Isten úgy segélyen először a jobb kezdete vágják el, s azután a fejedet ütik el”. A hazai büntető peres eljárás szabályai Géczy Julianna, a Lőcsei Fehér Asszony felségárulási perében, in: *Büntetőjogi tanulmányok*, XVI. kötet, (szerk. Jungi Eszter), Veszprém, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, 2015, 9–25.
- Bárth Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005.
- Benda Borbála: „Kegyelmednek jót kívánó társa” – Rákóczi Erzsébet házassága Erdődy Györggyel, in: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban* (szerk. Gyáni Gábor, Séllei Nóra), Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006.
- Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában*, Budapest, Sárkány Ny, 1935 (Systematica Commissio)
- Bubryák Orsolya: Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése a kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben, in: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*, (szerk. Erdélyi Gabriella), Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019, 27–56.
- *Der Römischen Kaiserlichen auch zu Hungarn und Böheim Königlichen Majestät Ferdinandi deß Dritten ...Neue peinliche Landgerichts-Ordnung in Österreich*

⁵² Thököly Éva végrendelete, Bécs, 1711. július 1. közölte Kopp: *Denunziert* 192–201. o., ld. még Bubryák: *Ingók és érzelmek* 51–53. o.

- unter der Enns*, Wien, Körner, 1656. A témához: Josef Pauser: Landesfürstliche Gesetzgebung (Policey- Malefiz- und Landesordnungen), in: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, (hg. von Josef Pauser–Martin Scheutz–Thomas Winkelbauer), Wien–München, 2004 (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Band 44), Wien–München, Oldenbourg Verlag, 2004, 216–256.
- Erdő Péter: *Egyházjog*, Budapest, Szent István Kiadó, 2014 (Szent István Kézikönyvek 7.)
 - Fazekas István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2018.
 - Kiss Réka: „Házastárs nélkül szűkölködven”. Adatok a házasság megkötésének és felbontásának 17. századi gyakorlatához a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében, in: *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, (szerk. Vargyas Gábor), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2005, 303–343.
 - Margit Kopp: *Denunziert – judiziert – rehabilitiert. Biografische Skizze zu Fürstin Eva Esterházy, geb. Gräfin Thököly (1659–1716)*, Eisenstadt, 2020 (Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy Bd. 11.)
 - Menžik Ferdinánd: A Cs. Kir. Titkos Tanácsban tárgyalt magyar vonatkozású ügyek 1701–1705 közti időből, *Magyar Történelmi Tár* 20 (1897) 385–421.
 - Peres Zsuzsanna: „Isten megálgyon édes atyámfia”. Esterházy Pál nádor házasságai, in: *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, (szerk. Máthé Gábor, Révész T. Mihály, Gosztonyi Gergely), Budapest, 2013, 294–300.
 - Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*, Budapest, IDResearch Kutatási és Képzési Kft., 2014.
 - Szerémi: Emlékek Bars vármegye hajdanából, *Magyar Történelmi Tár* 16 (1893) 84–91.
 - Szilágyi Sándor: Az Esterházyak családi naplója, *Történelmi Tár* 11 (1888) 209–224.
 - Viskolcz Noémi: Thököly István és Imre levelei Esterházy Pálnak – Árva és Likava elfoglalása (1670), in: *Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek Északkelet-Magyarországon*, (szerk.: Gyulai Éva, Tasi Réka), Miskolc, Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottság, 2017, 78–97.
 - Viskolcz Noémi: Esterházy Pál és Esterházy Orsolya, in: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. (sajtó alá rend.: Kiss Erika, Király Péter, Viskolcz Noémi, Zvara Edina), Budapest, Kossuth Kiadó, 2019, 15–49.
 - Závodszy Levente: Árva és Likava ostroma 1670-ben, *Hadtörténelmi Közlemények*, 13 (1912) 622–629.
-
-